

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1995 metai

VILNIUS **pradai** 1996

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1995

VILNIUS 1996

INSTITUT LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1995

VILNIUS 1996

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-22-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1996

DALIA LEINARTAITĖ

**TRADICINIAI LIETUVIŲ ŠEIMOS KONTŪRAI
(XIX A. ANTROJI PUSĖ—XX A. PRADŽIA)**

1861 m. žemės reforma Lietuvoje plito ne tik (ar ne vien tik) carinės Rusijos civilinių įstatymų ribose. XIX a. II pusės—XX a. pradžios ūkininkų žemėvalda, nors ir ribojama oficialių įstatymų ir Senato „kiemo teorijos“, formavo paprotinę teisę bei savaiminga poreforminių agrarinių santykių raida. Iškart po baudžiatvies panaikinimo atsirado daug neformalių žemės perleidimo ir jos skaldymo būdų. Ji buvo pardavinėjama ir dalijama, sudarant ilgalaikės nuomos sutartis, įkeičiama, surašant fiktyvios skolos raštus¹.

Istoriografijoje minimas ir kitas neformalus ūkio ar jo dalies perleidimo naujam savininkui kelias — atsisakymas žemės kitų šeimos narių naudai², t.y. šeimyninės žemės dalybos, gaunant pasogą arba išeinant į užkurius. L. Mulevičiaus duomenimis, Kauno gubernijoje iki 1883 m. žemės dalybos tarp šeimos narių palietė 11,7 tūkst. kiemų³. Ši XIX a. II pusės—XX a. pradžios kaimo bendruomenėje labai plačiai paplitusį reiškinį yra aptarę to meto amžininkai: Kauno gubernijos Statistikos komiteto valdininkas Konstantinas Gukovskis⁴, Janas Vitortas⁵, teisės istorikas Bernardas Fridmanas⁶. Jį mini memuarų ir autobiografijų autoriai, kurie patys ar jų tėvai gyveno to meto Lietuvos kaime; lietuvių grožinė literatūra. Neformalių ūkio dalybų atvejai fiksuojami ir Žemaičių vyskupijos kurijos bei konsistorijos protokoluose, nagrinėjančiuose matrimonialinius ūkininkų santykius.

Neformalus ūkio skaldymo ar jo perleidimo naujam savininkui būdai yra svarbus poreforminių agrarinių santykių ir teisės istorijos studijų objektas. Tačiau šeimyninių ūkių dalybų aplinkybės įgauna ypatingą prasmę tradicinės lietuvių šeimos analizei. Šiame straipsnyje ir aptarsime šių santykių įtaką XIX a. II pusės—XX a. pr. šeimyniniam gyvenimui: vedybų motyvui, šeimyninės laimės ir meilės sampratai, tėvų ir vaikų santykiams.

Naudos mitas tradicinėje šeimoje

Lietuvių istoriografijoje pasogą ir užkurio dalį etnografai interpretavo kaip dovaną ir materialinę paramą jaunųjų gyvenimo pradžiai⁷. Pasoga čia suvokiama kaip nedeterminuotas dydis, priklausantis nuo geros tėvų valios, piršlio iškalbingumo bei sugebėjimo surasti turtingą, t.y. turtingesnę už jauniki, nuotaką (ar atvirkščiai)⁸. Kitaip tariant, pasoga interpretuojama kaip galimybė pasipelnyti. Laikantis tokios nuostatos, nuotaka tapo priedu prie ekonominio vedybų sandėrio, o jos vietą vyro šeimoje nulėmė atsineštos dalies dydis. Užkurio įvaizdį etnografai paprastai tapatino su beteisiu šeimos nariu, kurio likimą lėmė žmona ar jos tėvai⁹. Tokia etnografų nuostata — dažniausiai besiremianti tautosaka — suponavo istoriografijoje materialinės naudos primatą vedybose, kartu ir mezalianso (turtiniu požiūriu) problemą tradicinėje lietuvių šeimoje. Ši etnografų išvada iš esmės peržengia empirinį folkloro aprašymą ir pretenduoja į tam tikrą XIX a. II pusės—XX a.pr. ūkininkų mentaliteto apibūdinimą. Tačiau istorikai, tyrinėję Lietuvos valstiečių savimonę ir aptarę šios problemos tyrimo būdus, abejoja, ar vien empirinė tautosaka (be sudėtingų šiuolaikinių semiotikos, hermeneutikos, psichoanalizės ir pan. metodų) gali būti patikimas ir vertingas šaltinis¹⁰. Sociokultūrinė tradicinės šeimos analizė taip pat negali tiesiogiai patvirtinti minėtos etnografų interpretacijos.

Tradicinėje šeimoje pasoga ir užkurio dalis buvo vienas labiausiai paplitusių neformalių priemonių perleisti žemę naujam savininkui ar padalyti ją keliems savininkams. Kitaip tariant, vedybų metu žemė buvo keičiama į dalį*. Šiuo laikotarpiu žemės-dalies kaita atliko keletą pagrindinių funkcijų: 1) užtikrino žemės mobilumą poreforminėje ūkininkų bendruomenėje, 2) garantavo santykinį uždarumą tarp skirtingo materialinio lygio ūkininkų grupių. Mūsų nuomone, šis žemės-dalies kaitos procesas turėjo labai mažai subjektyvizmo ir buvo nulemtas poreforminių agrarinių santykių raidos. Kitaip tariant, pasoginės vedybos nebuvo ir negalėjo būti individualaus pasipelnymo priemonė.

Žemės-dalies kaita vyko gana planingai ir jokių būdu ne stichiškai. Ji turėjo savo vidinę struktūrą ir keletą jos invariantų, tiesiogiai priklausančių nuo ūkininko šeimos narių sudėties. Pagrindinė struktūra: tolygus sūnų ir dukrų skaičius šeimoje. Tėvo ūkis dalijamas tarp sūnų; atsineštos sūnų žmonių pasogos (ar bent didesnė jos dalis) skiriamos jų vyrų seserų pasogoms.

I invariantas: šeimoje tik sūnūs. Tėvo ūkis dalijamas keliems sūnams; šių sūnų žmonių pasogos atitenka jų vyrų broliams, išeinantiems į užkurius.

* Šiuo atveju sąvoką „dalis“ suprantame kaip žmonos pasogą ir užkurio dalį pinigais ir kitu kilnojamoju turtu.

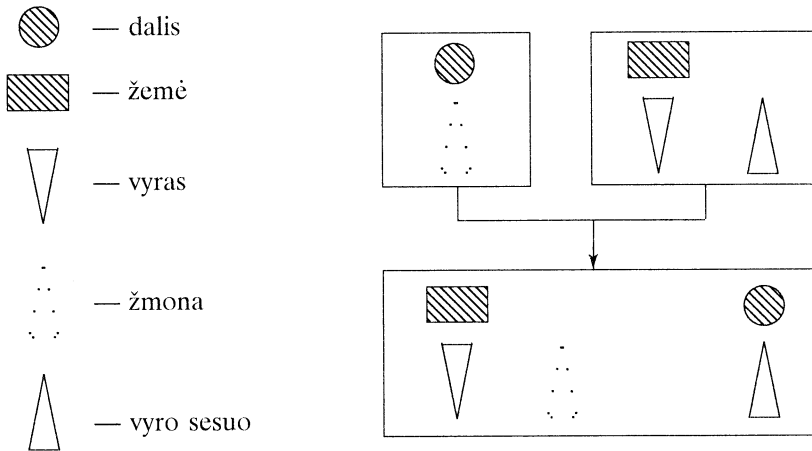
II invariantas: šeimoje tik dukros. Tėvo ūkis dalijamas kelioms dukroms; šių dukrų vyrų — užkurių dalys skiriamos jų žmonių seserų pasogoms.

Nepertraukiamą žemės-dalies kaitos funkcionavimą kaimo bendruomenėje laidavo keletas būtinų sąlygų. Visų pirma — visuotinis suaugusių ūkininkų šeimų narių dalyvavimas, t.y. privalomos vedybos ir vedybų eiliškumas. Vaikų atsisakymas vesti ūkininko šeimoje baigdavosi chrestomatiniu jų dalies (žeme ar pinigais) atsaikymu. Tokį sprendimą inspiravo ne subjektyvūs ūkio savininko jausmai, bet objektyvios sąlygos: netipinė vaikų elgsena prieštaravo žemės-dalies kaitos struktūrai ir negalėjo rasti joje sau vietos. Nevedęs brolis trukdė seseriai sėkmingai ištekėti, ir ši rizikavo (kai brolis nepapildė jos pasogos pinigais) patekti į žemesnę, nei tėvų šeima, socialinę-turtinę grupę. Reti vedybų eiliškumo nepaisymo atvejai pastebimi ir šio laikotarpio autobiografijose. Tokie faktai išskiriami ir aptariami. Juozas O. Širvydas, pasakodamas apie savo motiną, rašo: „Mano motina buvo trijų seserų vidurinė, tačiau ištekėjo paskutinė. Tais laikais tai buvo nepaprasta, nes ūkininkai visados stengdavosi savo dukteris išleisti už vyrų pradendant vyriausia, o baigiant jauniausia“¹¹. Vedybų eiliškumas buvo sviri sėkmingų piršlybų garantija. Tarp jaunimo visiškai natūraliai skambėjo kvietimas „palaukti“ vienas kito¹². Šiuo prašymu mėginta koordinuoti proporcingą žemės-dalies kaitą jaunikio ir nuotakos šeimose.

Aprašytų žemės-dalies kaitos atvejų nedera absoliutinti. Įmanomi ir kiti nepaminti invariantai. Tačiau pagrindinė žemės-dalies kaitos prasmė ir juose išlieka nepakitusi. Pasoga — ne vestuvinė dovana. Privaloma žemės-dalies kaita ūkininkų bendruomenėje garantavo žemės mobilumą, kuris buvo ribojamas oficialių žemėvaldos įstatymų bei potvarkių.

Poreforminių agrarinių santykių raidoje žemės-dalies kaita, kaip minėta, atliko dar vieną funkciją. Dėl jos turtinė ūkininkų šeimų diferenciacija nevyko stichiškai. Kitaip tariant, ūkininkų bendruomenėje mezaliansai (turtiniu požiūriu) buvo labai reti ar net visai neįmanomi, nes pasoga (dalis) buvo ekvivalentiška sukeistos su ja žemės piniginei vertei. Adekvačius žemės-dalies mainus nurodo ir itin kruopšti pasogos apskaita piršlybų metu¹³. Vestuvių dieną pasogą įteikdavo jaunajam viešai ir stebint liudininkams, nes šis veiksmas reiškė ne subtilų pasikeitimą dovanomis, o dviejų šeimų finansinį atsiskaitymą. Šeimynines ūkio dalybas galima formalizuoti (pav. 1).

Žemės-dalies kaitos schema akivaizdžiai atspindi šio proceso tolygumą, vedybų eiliškumą bei dalies cirkuliavimą „iš rankų į rankas“. Žinoma, ši schema supaprastinta ir neatspindi visų realiai galimų vedybų variantų, pvz., pirktinės žemės įtakos šeimyniniams santykiams. Kita vertus, ūkio dalybų schematizacija atlikta remiantis nuostata, kad žemę pirkto palyginti nedidelis ūkininkų skaičius. Antra, demografiškai maždaug vienodas vyrų ir moterų skaičius visuomenėje pagrįstai leidžia manyti, kad vedybos vyko tokia seka: sūnus — duktė — sūnus...

1 pav.

Užkurio ir jo naujos šeimos santykių analizė taip pat nepatvirtina etnografių teiginio, kad į žentus atėjęs vyras buvo beteisis žmonos pagalbinkas ūkyje, nes neturėjo dalies arba ji buvo simbolinė. Užkury, kaip ir bet kuris ūkininkų bendruomenės narys, privalėjo disponuoti dalimi, adekvačia žmonos ūkiui. Diferencijuotus užkurių dalių dydžius nurodo K. Gukovskis: nuo 100 iki 1000 rb ir kitas nekilnojamas turtas¹⁴; taip pat ir istorikai, tyrinėję turtinius tradicinės šeimos santykius¹⁵. Ūkininkė našlė veikiausiai retai tekėdavo už vyro be dalies, nors jis ir buvo „pigis darbo jėga“. Būdingas šiam reiškiniui pavyzdys atsispindėjo Jono ir Petronėlės Macių skyrybų byloje. Ieškovas teigė, kad vedė našlę Petronėlę Lukauskiene. Netrukus jis pastebėjęs, kad žmona jam abejinga ir net priešiška, nes turi ilgametį sugyventinį — savo berną¹⁶. Vedybas su ūkininku, kartu ir stabilią padėtį savo socialinėje-turtinėje grupėje, našlė brangino labiau, negu galimą santuoką su veltui dirbančiu mylimu bedaliu. Minėtas atvejis pagrįstai byloja, kad užkuriai „ateidavo“, o juos „priimdavo“ tik finansiškai tapačios ūkininkų grupės šeima.

Materialiai vienodas santuokas patvirtina faktai, kai gana sunkiomis aplinkybėmis ūkininkai stengėsi išsaugoti tolygiai sukeistą turtą. Turime galvoje ankstyvas santuoktinių mirtis ir Žemaičių vyskupijos kurijoje fiksuotus prašymus dėl dispensos tuoktis su svainiais — mirusių santuoktinių seserimis, broliais. Tokia vedybų praktika nebuvo nei lietuvių paprotys, nei etnobruožas, bet labai paplito poreforminėje Lietuvoje. Ją taip pat inspiravo oficialių žemėvaldos įstatymų ir paprotinės teisės kolizija. Santuokos su svainiais, primenančios žydų leviratą, buvo dar vienas itin specifinis žemės-dalies kaitos invariantas. Kokia jo prasmė? Ankstyva užkurio žmonos

mirtis pažeisdavo natūralią žemės-dalies kaitos pusiausvyrą. Užkuriui-našliui vedus kitą (svetimos šeimos) moterį, mirusios žmonos ūkis galėjo pereiti svetimon nuosavybėn. Tuo tarpu dispenso prašymai byloja, kad našlys ir jo mirusios žmonos šeima buvo priklausomi nuo bendrai vesto ūkio ir bendro tolygaus kapitalo (užkurio dalies — žmonos ūkio) susiliejimo¹⁷. Abi pusės priimdavo gana savotišką turtinių santykių sureguliuavimo būdą: našlys vesdavo tikrą mirusios žmonos seserį, kurios teisė į ūkį buvo tolygi mirusios sesers teisei, o jos pasoga atstojo mirusios sesers dalis. Panašūs sprendimai ūkininkų bendruomenėje patenkindavo abi puses. Valsticėių J. Suckio (užkurio — našlio), J. Dardunienės (anytos), I. Dardunytės (mirusios J. Suckio žmonos sesers) prašymo (1885 m.) leisti tuoktis su svaine motyvai nurodomi įprastai ir kasdieniškai: „Negalėdami gražinti Jonui Suckiui 500 rb, atsi- neštų vedant Uršulę Dardunytę (...), mes visi vieningai nutarėme ištekinti Ievą Dardunytę už Suckio (...)“¹⁸. Veikiausiai tokie bendri šeimos nutarimai turėjo imperatyvinės galios.

Raseinių apskrities Pajūrio parapijos kunigas Stanislovas Petkevičius 1882 m. prašė vyskupą Aleksandrą Beresnevičių sutuokti našlį Antaną Rimkų su svaine Agota Augaityte. Priešingu atveju mirusios žmonos tėvas Kasparas Augaitis grasino atimti iš užkurio — našlio visą ūkį. „Ir tik jei jis ves Agotą, viskas išliks kaip buvę“¹⁹.

Abipusiai našlio ir jo mirusios žmonos šeimos įsipareigojimai byloja, kad užkuri- ai sudarydavo turtiniu atžvilgiu tolygias santuokas. Tai paneigia paprotinės teisės interpretaciją, kad žentas neturėjo teisių į žmonos žemę²⁰.

Santuokas su svainiais sudarydavo ne tik užkurai. Už mirusių vyrų brolių ište- kėdavo ir į marčias nuėjusios ūkininkaitės. 1891 m. N. Žagarės parapijietis 28 metų Dominykas Balta prašė leidimo vesti mirusio brolio žmoną Oną Baltienę. Ūkininko vedybų motyvas identiškas tokio pobūdžio prašymams: našlės santuoka su svetim- u sukeltų naują ūkio skaldymą²¹. Tuo tarpu vedybos su svainiu atstatydavo buvusią finansinę žemės-dalies kaitos pusiausvyrą.

Ūkininkai siuntė raštus vyskupui dėl santuokų su svainiais, žinodami, kad jas draudžia bažnyčios kanonai. Kartais jaunikiai pasiteisindavo įvykusiais preceden- tais²². Išties prašymų būta daug, ir tai sudarė tam tikrų keblumų. Kiekvienas san- tuokos su svainiu atvejis turėjo būti nagrinėjamas Žemaičių vyskupijos kurijoje individualiai, po to siunčiamas tvirtinti popiežiui. Veikiausiai Vatikane šie prašymai buvo traktuojami kaip specifinis matrimonialinių santykių reiškinys Žemaičių vys- kupijoje. Rusijos Vidaus reikalų ministerijos kitatikių dvasinių reikalų departamen- tas 1896 m. sausio 26 d. raštu Nr. 135 pranešė vyskupui M.L. Paliulioniui, kad popiežius Leonas XIII suteikė jam teisę savarankiškai spręsti artimų giminaičių ir svainių santuokų klausimą²³.

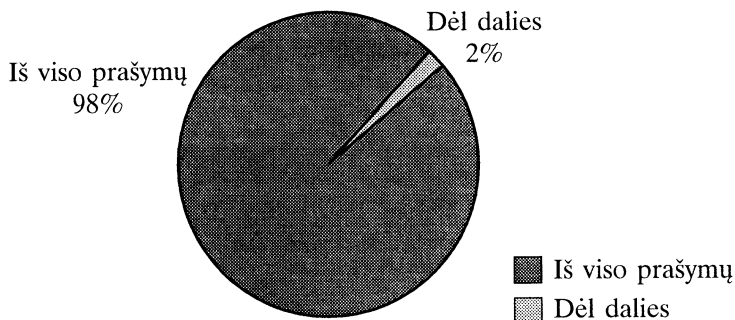
Netiksliai finansinė žemės-dalies kaitos apskaita ūkininkų bendruomenėje buvo sunkiai įmanoma. Bet kuri pasogos nepriemoka čia buvo kvalifikuojama kaip skola, kuri neužmirštama visą gyvenimą. Advokatas Petras Leonas atsiminimuose rašo, kad jo motina dažnai primindavo broliui Adomui Baltrušaičiui „(...) esąs jis kaltas jai dalios“²⁴. Nepabaigti finansiniai atsiskaitymai akcentuojami ir ūkininkų vedybų sutartyse. Raseinių apskrities Eržvilko parapijos klebonas Stanislovas Racevičius 1882 m. prašė vyskupą Aleksandrą Beresnevičių dispensos našlio O. Girdzijausko vedyboms su svaine Marija. Kunigas pabrėžė, kad jaunoji pasižadėjo apmokėti visas mirusios sesers sąskaitas dėl pasogos²⁵. Panašius pasoginės skolos priverstinio grąžinimo ir atkaklaus prašymo atvejus mini K. Gukovskis Kauno gubernijos apskričių aprašymuose²⁶.

Turtiniu požiūriu nelygiai santuokai — mezaliansui — priešinosi visa ūkininkų bendruomenė. Tėvai, giminės kreipdavosi į parapijos kleboną su prašymu nesutuokti tokių jaunuolių²⁷. 1867 m. valstietė Pranciška Griškienė ir 20 jos liudytojų prašė vyskupą Motiejų Valančių uždrausti parapijos klebonui laiminti jos sūnaus santuoką²⁸. 1894 m. Mosėdžio parapijos klebonas nedavė leidimo Petro Adamausko santuokai, nes jai prieštaravo jaunojo tėvai. Atsakymo priežastis kunigui atrodė suprantama ir natūrali: Adamauskas — ūkio paveldėtojas, o būsima nuotaka — samdinė²⁹. K. Gukovskis, aptardamas ūkininkų šeimyninius santykius, taip pat pažymi, kad turtiniu požiūriu nelygiavertė santuoka neįmanoma³⁰. Net išskirtiniu — žmogžudystės atveju, — nesant tiesioginių įrodymų, teismas ir visuomenė neabejojo, kad motiną, stambią ūkininkę, nužudė jos sūnus, ketinęs vesti samdinę³¹.

Tradicinėje lietuvių šeimoje sunku rasti įtikinamų mezalianso pavyzdžių. Priešingai, net parapijų klebonai stengėsi tarpininkauti turtiniu atžvilgiu tolygioms, bet bažnyčios kanonų draudžiamoms santuokoms. Zarasų apskrities Salako parapijos klebonas Pranas Jastržembskis prašė vyskupą M. Valančių leidimo sutuokti Domicėlę Puslytę su jos giminaičiu Petru Žilinsku. Jaunoji — našlaitė — gyveno begriūvančiame ūkyje su invalidu broliu. Kunigo nuomone, mergina negalės rasti vyro — rimto ūkininko. Ir tik giminaitis Petras Žilinskas sutiko vesti ją ir iki mirties rūpintis broliu³².

Adekvati žemės-dalies kaita aprašyta ir to meto grožinėje literatūroje. Marė Tiškevičaitė apsakyme „Viskantas“ tiksliai nusakė pasogą, kurią ūkininkas Juozapas Drungilas atidavė savo seseriai. Pasak autorės, tuomet jo rūpestis buvo susirasti žmoną (...), „kuri jam tą naudą įneštų“³³.

Turtiniu atžvilgiu tolygias vedybas patvirtina ir Kauno gubernijos katalikų skyrybų motyvų analizė. 1863—1904 metais sutuoktinių ginčai dėl pasogos nepriemokos ir materialiai nevienodos santuokos sudarė labai nedidelį skyrybų priežasčių procentą (pav. 2).

2 pav. Dalis kaip skyrybų motyvas (1863—1904 m.)

Ekvivalentiška žemės-dalies materialinė išraiška iš esmės pašalino individualaus pasipelnymo galimybę ir eliminavo mezalianso problemą tradicinėje šeimoje. Finansiškai pasoga (dalis) buvo tolygi sutuoktinio ūkiui ir daugiausia skirta ne individualiems šeimos poreikiams. Ją galima palyginti su apyvartinėmis lėšomis, kurios cirkuliavo „iš rankų į rankas“ ir laidavo žemės mobilumą. Pasoginių vedybų naudą galima interpretuoti nebent kaip visos ūkininkų bendruomenės sugebėjimą prisitaikyti ir išlikti esant nepalankioms ekonominėms socialinėms sąlygoms.

Vedybų motyvas, meilės ir laimės samprata tradicinėje šeimoje

Tradicinėje šeimoje vedybos ir ūkio savininkų kaita buvo vieningas sinchroninis veiksmas. Tai akcentuojama ir šio laikotarpio ūkininkų vaikų atsiminimuose apie tėvų šeimą. Juose vedybų ir ūkio dalybų aprašymai neatsiejami, o lakoniškai fiksuojami vienu sakiniu ar pastraipa: „Grįžęs iš armijos /dėdė Liudvikas/, kaip jau žinome, su tėte pasidalino visą ūkį, vedė ir įsikūrė gryčioje“³⁴. Analogišką vedybų ir ūkio dalybų sąsają randame daugumoje atsiminimų³⁵. Niveliuoti santuokos ir ūkio skalavimo — vieningo akto — pavyzdžiai byloja apie unifikuotą vedybų motyvą ūkininkų bendruomenėje.

Vedybų klausimo tradicinėje šeimoje nelėmė individualūs sprendimai. Jis iškilavo tik tėvams sergant, senstant ar mirštant, kas vienaip ar kitaip grėsė ūkio priežiūrai ir inspiravo naujų(o) savininkų(o) atsiradimą. Santuoka, kaip būtina ūkininkų-ekonominių problemų sprendimo sąlyga, akivaizdžiai matoma vedybų dispensos prašymuose. Ūkininkų vedybų motyvas čia formuluojamas vienodai: ūkiui reikalinga(as) ūkininkė(as). Vedybų problema nedelsiant tapdavo aktuali, o santuoka privaloma, mirus ar esant ligotiems ūkio savininkams. Ši aplinkybė paliesdavo ir nepilnamečius šeimos narius. Pvz., Raseinių apskrities Viduklės parapijos bajorė

Pranciška Savickienė kreipėsi į vyskupą A. Beresnevičių prašydama leisti ištekti nepilnametei jos dukrai. Vyskupui motina paaiškino, kad 1875 m. mirė vyras ir ji priversta ištekinti penkiolikametę dukrą, nes nėra kam prižiūrėti ūkio³⁶. Senatvė, ligos skatino apvesdinti nepilnametes savo dukras Ukmergės apskrities Traupio parapijos ūkininką Kulaitį³⁷, M. Jakubauską³⁸. Tėvų motyvai identiški: „Esu priverstas priimti žentą tam, kad išlaikyčiau ūkį“³⁹.

Skubotas, be tam tikrų santuokos formalumų, vedybas taip pat dažnai inspiravo komplikuoti padėtis ūkyje. 1876 m. Šiaulių apskrities Šakių parapijos klebonas Antanas Bortkevičius prašė vyskupą A. Beresnevičių leisti sutuokti be užsakų V. Petrauską ir J. Kenstavičiūtę, nes jų „(...) ūkių būklė reikalauja greitos santuokos“⁴⁰. Tą pačią vedybų priežastį Šiaulių parapijos klebonui Tomkevičiui nurodė bajorai P. Vasilkevičius ir P. Kronertaitė⁴¹. Santuoka buvo bene pagrindinė panacėja sprendžiant daugumą ūkininkų nesklandumų. 1906 m. valstietė Elena Radzevičienė prašė Žemaičių vyskupijos konsistoriją pripažinti jos vyrą mirusiu ir duoti leidimą antrai santuokai. Prašyme moteris aiškino, kad liko su mažamete dukra ir nepajėgi dirbti žemės „(...) be vyriškos lyties asmens, todėl nori priimti į savo namus jaunikį“⁴². Vedybomis buvo nutraukiami ir šeimyniniai ginčai dėl žemės. Tokių tuoktuvių motyvą: „(...) dėl šeimyninių intrigų ir ginčytino ūkio išsaugojimo (...)“⁴³ nurodė Šiaulių apskrities Gruzdžių parapijos gyventojai V. Gedminas ir O. Kiršinaitytė kunigui Ignui Ulinskui, taip pat 1867 m. Ukmergės apskrities Svėdasų parapijos klebonui valstiečiai Matuliauskas ir T. Matuliauskaitė⁴⁴.

Ūkininkų santuokos buvo ne tik susietos su šeimyninėmis žemės dalybomis ir visu ūkiu, bet ir tiesiogiai priklausė nuo jo. Carinė žemės politika trukdė laisvai disponuoti žeme ir asmeninį ūkininkų gyvenimą darė priklausomą nuo to meto agrarinių santykių raidos. Vedybos tapo vienu labiausiai paplitusių neformalių būdų apeiti carinius žemėvaldos įstatymus.

Tačiau pasogines vedybas nedera interpretuoti kaip švenčiausių ir intymiausių žmogaus jausmų niekinimą dėl naudos ir pelno⁴⁵. Tokia istoriografinė nuostata, kaip ir XIX a. pab.—XX a.pr. tautinės inteligentijos tradicinės šeimos kritika⁴⁶, buvo veikiamą modernios visuomenės šeimyninių vertybių sampratos. Remiantis ja, nekorektiška vertinti tradicinių šeimyninių santykių etiką. XIX a. II p.—XX a. pr. ūkininkų vedybos, paremtos materialiai tolygiais santykiais, savaime neeliminavo meilės ir laimės tradicinėje šeimoje, o formavo specifinę (skirtingą nei XX a.pab.) jausmų psichologiją bei tam tikrą šeimyninės laimės ir meilės sampratą.

Išsilavinusių ūkininkų vaikų atsiminimuose veikiausiai nerasime priešvedybinių jų tėvų, senelių meilės nuotykių ar aistringų jausmų aprašymų. Meile — ar tik ja — nemotyvuojami ir šio laikotarpio ūkininkų prašymai santuokos dispensos. Retais

atvejais, apibūdinus ūkio būklę, prašymuose pažymima: „jaunieji patinka vienas kitam“⁴⁷. Žinoma, meilė — universali sąvoka visoms epochoms, tačiau modernioje XX a. visuomenėje ji tolygi šeimyninei laimei ir yra esminis vedybų motyvas. Tuo tarpu tradicinėje šeimoje meilės ir šeimyninės laimės sampratos griežtai skyrėsi, t.y. šeimyninė laimė čia nebuvo tolygi erotiniams jausmams. Ūkininko sūnus nevedė mylimosios, duktė netekėjo už mylimojo be dalies (ar be atitinkamos dalies), nes erotinė meilė neatstojo prarasto tėvų ūkio bei socialinės padėties. Šiuo atveju meilė žmonai nebūtų buvusi šeimyninės laimės garantas. A. V. /neišaiškintas autorius/ puikiai perteikia ūkininko sūnaus, privalėjusio išmokėti seserims 6000 rublių pasogos, meilės ir šeimos sukūrimo koliziją: „Jau po tėvo smerties buvau bemislyjęs ją /mylimą neturtingo kaimyno dukrą/ vesti... Ar aš nebūčiau išmitęs? Velyk namų netekti, nekaip užsitraukti ant sprando kokią raganą. (...). O čia tie šeši tūkstančiai. Juk iš šuns uodegos neištrauksi. O ji nieko tąsyk negalėjo gauti. Apsimįslėjau, apsimįslėjau, paėmiau svainį per piršlį ir leidausi mergauti“⁴⁸. J.O. Širvydas taip pat mini meilės ir realių vedybų konfliktą. Jo motina Mekuškaitė, vienturtė ūkininko duktė, neištekėjo už mylimojo, nors laukėsi vaiko. Vedyboms prieštaravo abiejų jaunuolių tėvai, kurių ūkiai buvo pernelyg skirtingi⁴⁹.

Vis dėlto atskirtos erotinės meilės ir šeimyninės laimės sampratos tradicinėje šeimoje nebyloja, kad dauguma atvejų pasoginės vedybos buvo nelaisvanoriškos. Kaip minėta anksčiau, žemės-dalies kaita garantavo tam tikrą skirtingų materialinių lygių ūkininkų grupių uždaramą viena kitos atžvilgiu. Ūkininko vaikui nuo pat vaikystės buvo skiepijama šios socialinės hierarchijos samprata. Pasirinkdamas materialiniu atžvilgiu tinkamą vedybų partnerį, jis impulsyviai jautė, kad sprendžia daugumos ūkininkų bendruomenei būdingą problemą, o kartu garantuoja savo šeimyninę laimę. Jaunos ūkininkaitės tėvai dukters meilę staliui traktavo kaip lengvą flirtą. Jie buvo įsitikinę, kad, artėjant realiam vedybų laikui, duktė apsispręs: „Kam man tokio reik. Aš ūkininkaitė. O kas jis?“⁵⁰ Tad jaunosios ašaros tuoktuvių dieną, kaip aptarsime vėliau, ne visuomet reiškė tik nelaimingą, prievartinę santuoką.

Erotinės meilės aktualizavimas tradicinėje šeimoje nebuvo nei abipusių pretenzijų, nei diskusijų objektas. Būsimas Lietuvos Respublikos švietimo ministras Kazimieras Jokantas aprašė savo tėvų tarpusavio santykius. Jo nuomone, tėvai puikiai sugyveno. „Bet kalbos /pabraukta K. Jokanto, — *D.L.*/ apie meilę niekuomet nebūdavo. Kokių nors sentimentaliskų meilės išreiškimų juo labiau ne. „Meilė — mylėti“ toje prasmėje, kaip supranta inteligentas, jiems, kaip ir daugeliui sodiečių, išrodė nuodėmingais žodžiais, arba jei ne nuodėmingais, tai droviais: kalbėti ant tos temos jiems buvo nesmagu, supratimą apie tų žodžių reikšmę įgavau tik būdamas gimnazijoje, 14—15 metų“⁵¹.

Meilę tradicinėje šeimoje galbūt galima tapatinti su pastangomis taikiai sugyventi. Vedybos su lygiavertės socialinės-materialinės grupės partneriu, kartu ir panašūs sutuoktinių buities, kasdienybės įpročiai, be abejonės, niveliavo daugelį šeimyninių nesklaidumų. Erotika čia galėjo būti svarbi tik tada, jei nesikėsino į pačių ūkininkų santuokos sudarymo prasmę.

Tradicinėse vedybose partnerio pasirinkimo individualizacija išties nebuvo didelė. 1882 m. Telšių apskrities Gadūnavo parapijos klebonas prašė vyskupą A. Beresnevičių leidimo sutuokti parapijietį Burnickį su Kotryna Skirmuntaite — mirusios sužadėtinės seserimi⁵².

Žinoma, intymius jausmus sudėtinga įsprausti į tipologizuotas schemas, bet veikiausiai ir šį atvejį nulėmė aptartos ir šeimos nariams priimtinos vedybų sąlygos su pirmąja sužadėtine. Šiandien šokiruotų ir našlės Mortos Kaušpėdienės santuokos aplinkybės. 1900 m. ji Ukmergės apskrities Anykščių parapijos bažnyčioje padavė užsakus su Feliksu Strolia. Tačiau vestuvių dieną tuoktis atvyko ne jaunikis, o jo brolis Jonas. Klebonui jis paaiškino, kad santuoką nori sudaryti brolio užsakų pagrindu⁵³. Panašios santuokos ūkininkų bendruomenės nestebino, jos buvo toleruojamos ir veikiausiai neatrodė ciniškos. Joms pritarė ir nesipriešino nei jaunieji, nei tėvai ar giminės, nes vedybos išpildė esminę santuokos sąlygą — lygiavertę žemės-dalies kaitą, o dažniausiai laidavo ir šeimyninę laimę.

Taigi šeimyninė laimė buvo siejama su ūkininkų bendruomenės gyvenimo diktuojamomis sąlygomis. Kitaip tariant, XIX a. II p.— XX a. pr. lietuvių ūkininkas buvo įsitikinęs, kad jis ir jo vaikai bus laimingi, jei toleruos, saugos tradicinės šeimos gyvenimiškas orientacijas ir vykdys žemės-dalies kaitos sąlygas. 1885 m. valstietis Juozas Girgždas, aiškindamas vyskupui M.L. Paliulioniui šeimynines peripeijas, neabejojo, kad duktė Agota, gerai prižiūrėto 30 dešimtinių ūkio paveldėtoja, bus laiminga, jei ištekės už darbštaus, dievobaimingo, negeriančio, sugebančio ūkininkauti ir materialiniu atžvilgiu tolygaus jai žmogaus⁵⁴. Nepakitęs tradicinis modelis, pereinantis iš kartos į kartą, atrodė bene vienintelis laimės garantas visiems šeimos nariams.

Atstumtieji

Absoliučiai daugumai XIX a. II pusės—XX a. pr. ūkininkų vedybos leido įsijungti į kaimo visuomenės gyvenimą ir pilnavertiškai jame dalyvauti. Jos ne tik įgavo gana griežtą eiliškumą, bet ir buvo privalomos. Asmenis, dėl vienu ar kitu priežasčių nedalyvaujančius žemės-dalies kaitoje, valstiečių bendruomenė vertino itin prastai ir mėgino išstumti iš tradicinės šeimos gyvenimo. Tai lietė nesantuoki-

nus merginų vaikus („benkartus“) ir jų motinas, nevedusius ūkininkų brolius, netekėjusias seseris, našlius, nesukūrusius kitos šeimos.

Vaiko statusą visuomenėje visų pirma lėmė tai, ar jis gimęs teisėtai ar ne. Šis faktas buvo labai svarbus ir nurodomas daugumoje to meto dokumentų. Jeronimo ir Onos Jankauskų skyrybų byloje ieškovas aiškino, kad 1902 m. susituokė su „(...) nesantuokine Margaritos Skukauskaitės dukterimi Ona“⁵⁵. Žemaičių vyskupijos konsistorijos protokoluose, nagrinėjančiuose įvairius šeimyninius santykius, vaikai „klasifikuojami“ taip pat pagal šį požymį.

Tradicinėje šeimoje pavainikiai nebuvo toleruojami. Retais atvejais jų motinoms pavykdavo ištekėti, o naujoje šeimoje šie vaikai vietos neturėjo ir dažnai likdavo pas svetimus ar giminaičius. J.O. Širvydas, pats gimęs pavainikiu, autobiografijoje prisimena, kad ištekėjusi motina paliko jį pas dėdę. Ir tik tada, kai jis sulaukė piemens amžiaus, patėvis jį priėmė — ūkiui reikėjo piemens⁵⁶. Pačių motinų suvokimu, pavainikiai tiko tik kariuomenei, nes ūkio ir turto paveldėti negalėjo⁵⁷.

Lietuvių grožinėje literatūroje vargiai rasime sėkmingai užauginto nesantuokinio merginos kūdikio paveikslą. Daugumą jų rašytojai vaizduoja gimusius neišnešiotus ir „mažus it žiurkės“. Kiek pagyvenę literatūriniai herojai — pavainikiai — mirdavo. Lazdynų Pelėda rašė, kad šių vaikų mirties laukė net artimiausi žmonės. Apsakyme „Vienas iš daugumos“ močiutė meldėsi dėl savo dukters pavainikio sūnaus: „Kad bent Dievas susimylėtų ir atsiimtų — jo vargo pagailėtų“⁵⁸. Žemaitė „Mažame palivarkėlyje“ pavaizdavo gražų, mylimą mergos vaiką. Tačiau literatūros kritikai nurodė — tai laisvas rašytojos vertimas iš G. Mopasano novelės „Samdinės istorija“. Pavainikiai galbūt buvo toleruojami Vakarų visuomenėse, bet ne tradicinėje lietuvių šeimoje. Ši mintis pratęsta ir Antano Vienuolio atsiminimuose. Rašytojo kraštietės ūkininkės Pečiūrienės nesantuokinę dukrelę — kaimiečių žalojamą ir ujamą — priėmė į savo šeimą ir išsivežė į Rusiją svetimas žmogus⁵⁹. Pavainikių tėvus pašiepdavo ne tik kaimo žmonės, bet ir Bažnyčia. Šventadienio pamaldų metu kaltininką pasodindavo į doklą ir, klebonui lydint, didžiuliai miniai stebint, nešiodavo šventoriuje. Kunigui liepus doklą pakratyti, auka išvirsdavo ir iš gėdos lėkdavo per minią⁶⁰. Neretai užaugę pavainikiai tapdavo valkatomis.

Atstumtųjų sąrašą papildė vieniši nevedę ūkininkų vaikai. Pastarųjų laukė šeimynykščių (samdinių) dalia giminaičių šeimose. Kazys Grinius atsiminimuose aprašė savo tėvo samdinių — mergų, piemens, berno — buitį ir tarpusavio santykius⁶¹. Iš tolimesnio teksto aiškėja, kad „bernas“ buvo nevedęs tikras K. Griniaus tėvo brolis. XIX a. I p. Lietuvoje senmergės sudarė nemažą špitolių gyventojų procentą. Mūsų aptariamam laikotarpiu netekėjusių moterų skaičius prieglaudose veikiausiai nemažėjo.

Ankstyva sutuoktinio mirtis taip pat suardydavo įprastą tradicinės šeimos modelį ir destabilizuodavo ūkininko padėtį kaimo bendruomenėje. Ūkis, likęs be vieno iš šeiminių, neišvengiamai žlugdavo. Visuose Kauno gubernijos parapijų kunigų pranešimuose vyskupui našliai apibūdinami kaip vargetos, nesugebantys tinkamai prižiūrėti ūkio. Kunigų nuomone, nauja našlių santuoka irgi problematiška. 1885 m. Zarasų apskrities Vidiškių parapijos kunigas P. Landsbergis, pasakodamas vyskupui M. Paliulioniui apie našlę Sabiną Novelskiene, akcentavo, kad ji negalės daugiau ištekėti⁶². Dažniausiai našliai atstatydavo tipinius šeimyninius santykius, o kartu ir įprastą statusą bendruomenėje, jau anksčiau minėtu būdu — vedybomis su svainiais.

Ūkininkai toleravo tik bendruomenės narius, pasirengusius žemės-dalies kaitai. Čia galėjo būti vertinamas tik šeimyninis gyvenimo būdas ir vedybiniai santykiai. Netekėjusios, nevedę, kaip ir pavainikiai, pilnavertiškai nedalyvavo kaimo visuomenės gyvenime. Atstumtieji implikuoja vienišo žmogaus problemą kaimo visuomenėje. Tad sodžių vienišiai, egzistuojantys už (ar šalia) tradicinės šeimos, pagrįstai tampa marginalinių reiškinių studijų objektu.

Tradicinės šeimos atmintis

Sociokultūrinė tradicinės lietuvių šeimos vedybų motyvo, meilės ir šeimyninės laimės sampratos, vienišo žmogaus problemos interpretacija leidžia teigti, kad XIX a. II p.—XX a. pr. lietuvių visuomenė netraktavo vedybų bei šeimos kaip savitikslių vertybės. Ūkininkų bendruomenei šeima nebuvo unikalus, nesikartojantis, niekuo nepakeičiamas fenomenas, kurios kiekvienas narys ir įvykiai rūpestingai saugomi artimųjų atmintyje.

Kunigas Ladas Tulaba nurodė, kad jo atsiminimų šaltiniai — „atmintis, dieno-raštis ir Kolegijos archyvas“⁶³. Keturiuose atsiminimų tomuose autorius tėvų šeimai, vaikystei, giminėms teskyrė keletą puslapių. Menką supratimą apie savo senolius, tėvus turėjo ir prelatas Mykolas Krupavičius, rašytojas Rojus Mizara. Maža to, pastarieji tikino, kad jiems tai nesvarbu⁶⁴. M. Krupavičius su arogancija tikino skaitytoją, kad savo kilme niekada nesidomėjo. Ji jam „ir dabar nerūpi“. Kunigas nežinojo, kur mokėsi jo tėvas — „gal Belgijoje?“⁶⁵.

Žinoma, išsimokslinę ūkininkų vaikai ne itin domėjosi kaime likusiais giminaičiais. Dažnai ryšys tarp jų nutrūkdavo keletui ar keliasdešimčiai metų. Jono Šliūpo motina Ona Šliūpienė skundėsi, kad sūnų Roką paskutinį kartą matė pernai ir daugiau jokios žinios apie jį neturi⁶⁶. Antano Povyliaus tėvas ir jo brolis

kunigas, susitikę po keletos dešimtmečių, klausė vienas kitą: „Ar pažįsti savo brolių Jokūbą?“⁶⁷

Nesuinteresuotumą gimine tradicinėje šeimoje lėmė ne tik emociniai kai kurių šeimos narių tarpusavio santykiai, bet ir giminiškumo samprata visoje to meto ūkininkų visuomenėje. Sutuoktiniai identifikavo savo šeimos istoriją ir kilmę tik nuo jos sukūrimo pradžios. Pasiturinčio ūkininko sūnus, gimnazistas Kazimieras Jokantas, ieškojo tėvų namuose ko nors, liudijančio šeimos praeitį. Nieko neradęs, jis nustebė, kad tėvas vos teprisiminė savo tėvo vardą⁶⁸. Steponas Kairys atsiminimuose irgi prisipažino, kad jo žinios apie šeimos genealogiją „nutrūksta čia pat už gimtojo kiemo vartų“⁶⁹.

Tradicinės šeimos atmintis nesaugojo daugelio mūsų požiūriu įsidėmėtinų faktų. 1879 m. bajoras Ignas Beinorius kreipėsi į Telšių parapijos kleboną dėl savo tėvo mirties metrikų, bet negalėjo nurodyti tikslios jo mirties datos: „1866—67—68 ar 69 metai?“⁷⁰, o našlė bajorė Leokadija Martišauskienė — vyro mirties datos⁷¹. Artimiausių savo šeimos narių, giminių praeitį ir kitas to meto ūkininkų šeimas gaubė nežinia.

K. Gukovskis yra pažymėjęs, kad tarp išsidalijusios šeimos narių, t.y. po vedybų, tėvų ir vaikų santykiai ne tik pakinta, bet iš esmės nutrūksta⁷². Tai liečia tiek turinius santykius, tiek dvasinius ryšius. 1869 m. našlė Rozalija Sviderskienė skundėsi Kauno parapijos klebonui, kad po vyro mirties buvo palikta be pagalbos tiek savo, tiek vyro giminių⁷³. Ištekėjusi duktė negalėjo grįžti į tėviškę net laikinai prisiglausti. Ūkį išsidaliję broliai vadovavosi visai bendruomenei suprantama logika — „juk išmokėta jai buvę“⁷⁴. Žemaičių vyskupijos konsistorijos protokoluose teko skaityti tik vieną atvejį, kai ūkininkas rūpinosi nesėkmingai ištekėjusia dukterimi. Jis prašė dukrai separacijos dėl itin žiauraus žento elgesio⁷⁵. Kita vertus, minėtas epizodas įvyko 1908 m., kai tradiciniai šeimyniniai santykiai pradėjo modifikuotis. Tad jaunamartės ašaras tradicinių tuoktuvių dieną veikiausiai inspiravo supratimas, kad ji ne tik eina į naują šeimą, bet ir visiškai atsiskiria nuo gimtosios.

Išimtinės taip pat patvirtina nutrūkusius saitus tarp tėvų ir vaikų; ypač faktas, kai ją tėvams išmokėdavo svetimi, ūkį nupirkę žmonės⁷⁶.

Kiekviena santuoka to meto ūkininkų bendruomenėje sudarė atskirą trūkinėjančių šeimyninių santykių istorijos etapą. Kitaip tariant, santuoka, kaip viena būtinų poreforminių agrarinių santykių eigos sąlyga, buvo menkai individualizuota ir nesavitikslė. Ji nustodavo egzistavusi, įvykus naujai žemės-dalies kaitai. Šie matrimonialinių santykių požymiai nusako tradicinės, o kartu ir ikimodernios lietuvių šeimos definiciją.

Išvados

1. Tradicinės šeimos gyvenimą veikė XIX a. II pusės—XX a. pradžios agrariniai santykiai.

2. Tradicinėje šeimoje vedybų motyvui neturėjo įtakos individualūs sprendimai. Beveik visuomet jį lėmė šeimyninės ūkio dalybos.

3. Materialiai ekvivalentiška žemės-dalies kaita laidavo finansiškai tolygias santuokas ir iš esmės eliminavo individualaus pasipelnymo galimybę tradicinėmis vedybomis.

4. Skirtingai nuo modernios XX a. visuomenės tradicinėje lietuvių šeimoje erotinės meilės ir šeimyninės laimės sampratos griežtai skyrėsi. Meilė čia buvo tapatinama su pastangomis taikiai sugyventi. Šeimyninė laimė buvo siejama su tradicinės šeimos gyvenimiškosios orientacijos išsaugojimu bei žemės-dalies kaitos sąlygų išpildymu.

5. Tradicinėje šeimoje nebuvo toleruojami vieniši žmonės. Čia buvo vertinamas tik šeimyninis gyvenimo būdas.

6. Tradicinėje šeimoje nesiformavo istorinė sąmonė. Kiekviena santuoka identifikavo savo šeimos istoriją ir kilmę tik nuo jos sukūrimo pradžios.

¹ V. Jurgutis, *Valstiečių kiemas*, K., 1939, p. 107.

² Ten pat, p. 115.

³ Л. Мулявичюс, Обычное право крестьянского землевладения в Литве в конце XIX в., *XXVI съезд КПСС и проблемы аграрной истории СССР: (соц.-политич. развитие деревни)*, Уфа, 1984, с. 318.

⁴ К. Гуковский, Поездка по Поневежскому уезду, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1887 г.*, Ковна, 1886, с. 351—352; Ковенский уезд, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1892 г.*, Ковна, 1891, с. 112; *Краткий исторический очерк Ковенской губернии*, Ковна, 1898, с. 58.

⁵ J. Witort, *Zarys prawa zwyczajowego ludu litewskiego*, Lwów, 1893, s. 32.

⁶ Б. А. Фридман, *Очерки по крестьянскому вопросу*, Вильна, 1904, с. 1.

⁷ A. Vyšniauskaitė, Lietuvių vestuvių dovanų semantika, *Kultūros barai*, 1991, nr. 10, p. 65.

⁸ S. Bernotienė, Kraičio vaidmuo vedybose, *Kraštotyra*, V., 1988, t. 11, p. 84.

⁹ Ten pat, p. 87; A. Vyšniauskaitė, Lietuvių valstiečių šeimos turiniai santykiai XIX a.—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, V., 1958, t. 1, p. 269.

¹⁰ L. Mulevičius, Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, V., 1993, p. 379.

¹¹ Juozas O. Širvydas (1875—1935): *Biogr. bruožai*, Cleveland, 1941, p. 13.

¹² E. Skuodienė, Našlaitės dalia: XIX a. pab.—XX a. pr.: Atsiminimai, *MABRS*, f. 29—839, 1972, l. 187.

¹³ А. Вишняускайте, Семейный быт литовских колхозников, *Семья и семейный быт колхозников Прибалтики*, т. 77, Москва, 1962; К. Гуковский, Поездка по Поневежскому уезду, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1890 г.*, с. 293.

¹⁴ К. Гуковский, Поездка по Поневежскому уезду, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1887 г.*, с. 350.

¹⁵ L. Muļavichius, *Обычное право...*, с. 320.

¹⁶ Valstiečių Jono ir Petronėlės Macių skyrų byla. *LVI*A, f. 669, ap. 4, b. 4180.

¹⁷ Zarasų aps. Drūkšių parapijos klebono prašymas vysk. A. Beresnevičiui dėl santuokos dispenso J. Žviedriui ir J. Kranauskaitei, *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 267, l. 189; valstiečio K. Medinsko prašymas vysk. M. L. Paliulioniui, 1897 m., žr. ten pat, b. 277, l. 439.

¹⁸ Valstiečių J. Dardunienės, l. Dardunytės ir J. Suckio prašymas vysk. M. L. Paliulioniui dėl santuokos dispenso, 1885 m., ten pat, b. 269, l. 713.

¹⁹ Raseinių aps. Pajūrio parapijos kun. S. Petkevičiaus prašymas vysk. A. Beresnevičiui dėl santuokos dispenso A. Rimkui ir A. Augaitytei, 1882 m., ten pat, b. 267, l. 251.

²⁰ V. Jurgutis, *min. veik.*, p. 122—125.

²¹ Naujosios Žagarės klebono pranešimas vysk. M. L. Paliulioniui. 1891 m., *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 277, l. 1.

²² Valstietės V. Dambrauskienės prašymas vysk. A. Beresnevičiui dėl santuokos dispenso, 1882 m., ten pat, b. 267, l. 420.

²³ Rusijos vidaus reikalų ministerijos Kitatikų dvasinių reikalų departamento raštas nr. 135 vysk. M. L. Paliulioniui, 1896 m., ten pat, b. 167, l. 664.

²⁴ P. Leonas, *Mano pergyvenimai ir atsiminimai*, d. 1., *MABRS*, f. 117—1074, 1934, l. 4—5.

²⁵ Raseinių aps. Eržvilko parapijos klebono Stanislovo Racevičiaus prašymas vysk. A. Beresnevičiui dėl santuokos dispenso O. Girdzijauskui, 1882 m., *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 267, l. 205.

²⁶ К. Гуковский, Ковенский уезд, *Краткий исторический очерк Ковенской губернии*, Ковна, 1892, с. 43.

²⁷ Kunigo Beniuševičiaus prašymas vysk. M. Valančiui, 1867 m., *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 263, l. 55; valstiečių O. Tumo ir V. Berniūtės prašymas Kauno gubernatoriui, 1897 m., ten pat, b. 277, l. 113.

²⁸ Valstietės P. Griškienės prašymas vysk. M. Valančiui, 1867 m., ten pat, b. 263, l. 96.

²⁹ Valstiečio P. Adamausko prašymas vysk. M. L. Paliulioniui, 1894 m., ten pat, b. 161, l. 444.

³⁰ К. Гуковский, Россиенский уезд, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1893 г.*, Ковна, 1892, с. 156.

³¹ B. Zubavičius, *Senovė: Atsiminimai (XIX a. pab.—XX a. pr.)*, *MABRS*, f. 12—1755, 1938, l. 32—33.

³² Zarasų aps. Salako parapijos kun. Prano Jastržembskio prašymas vysk. M. Valančiui dėl santuokos dispenso P. Žilinskui ir D. Puslytei, *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 263, l. 391.

³³ M. Tiškevičaitė, *Viskantas, Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 6, p. 34.

³⁴ B. Antanaitis, *Vaikystė Oreliuose*, V., 1992, p. 18.

³⁵ D. Šidlauskis, *Visuomis: Kūrėjo biografija*, *MABRS*, f. 12—2231, 1935, l. 1; M. Čilvinaitė, Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių. /rankraštis/ Iš J. Juškytės atsiminimų, *MABRS*, f. 107—80, 1937 m., l. 5; J. Hertmanavičius, Iš mano atsiminimų: 1879—1935, *MABRS*, f. 145—86, 1935, l. 3; R. Mizara, *Žvilgsnis į praeitį*, V., 1960, p. 9; M. Aukštaitė, *Nubangavę Kūdikystės dienos*, Toronto, 1981, p. 19; B. Zubavičius, *Senovė: Atsiminimai, XIX a. pab.—XX a. pr.*, *MABRS*, f. 12—1755, 1938, l. 1; M. Katkus, *Raštai*, V., 1965, p. 503—504; P. Andriušis, *Septinton įleidus*, K., 1992, p. 10.

³⁶ Bajorės P. Savickienės prašymas vysk. A. Beresnevičiui, 1876 m., *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 265, l. 581.

³⁷ Ukmergės aps. Traupio parapijos klebono prašymas vysk. A. Beresnevičiui, 1876 m., ten pat, b. 265, l. 494.

³⁸ Valstiečio M. Jakubausko prašymas vysk. A. Beresnevičiui, 1876 m., ten pat, b. 265, l. 262.

³⁹ Ten pat, l. 262.

⁴⁰ Šiaulių aps. Šakių parapijos klebono Antano Bortkevičiaus prašymas vysk. A. Beresnevičiui, 1876 m., ten pat, b. 265, l. 341.

- ⁴¹ Šiaulių parapijos kun. Tomkevičiaus prašymas vysk. A. Beresnevičiui, 1876 m., ten pat, l. 352.
- ⁴² Valstiečių Justino ir Elenos Radzevičių skyrybų byla, 1906 m., ten pat, f. 669, ap. 4, b. 4178, l. 1.
- ⁴³ Šiaulių aps. Gruzdžių parapijos kun. I. Ulinsko prašymas vysk. M. Valančiui, ten pat.
- ⁴⁴ Valstiečių Matuliausko ir T. Matuliauskaitės prašymas Ukmergės aps. Svėdasų parapijos klebonui, 1867 m., ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 263, l. 91.
- ⁴⁵ A. Vyšniauskaitė, Lietuvių valstiečių šeimos turiniai santykiai..., p. 269.
- ⁴⁶ D. Leinartaitė, Tradicinio lietuvių valstiečių šeimos modelio kritika XIX a. pab.—XX a. pr., *Lituanistica*, V, 1995, nr. 2, p. 3—17.
- ⁴⁷ Kauno parapijos kun. Kulakausko prašymas vysk. A. Beresnevičiui, 1882 m., *LVLA*, f. 1671, ap. 4, b. 267, l. 172.
- ⁴⁸ A. V.?, *Kas kaltas?* Tilžė, 1894, p. 13.
- ⁴⁹ Juozas O. Širvydas (1875—1935): *Biogr. bruožai*, p. 13.
- ⁵⁰ P. Virakas, Amatai ir amatininkai Seredžiaus apylinkėje XIX a. pab.: Atsiminimai, *NBRS*, f. 27—13, b.m., l. 16.
- ⁵¹ K. Jokantas, Užrašai iš mano gyvenimo, 1905—1910 m., *MABRS*, f. 12—1665, l. 26.
- ⁵² Telšių aps. Gadūnavo parapijos klebono prašymas vysk. A. Beresnevičiui dėl santuokos dispenso, 1882 m., *LVLA*, f. 1671, ap. 4, b. 267, l. 100.
- ⁵³ Ukmergės aps. Anykščių parapijos klebono prašymas vysk. M.L. Paliulioniui, 1900 m., ten pat, b. 175, l. 234.
- ⁵⁴ Valstiečio J. Girgždo prašymas vysk. M. L. Paliulioniui, 1885 m., ten pat, b. 269, l. 443.
- ⁵⁵ Jeronimo ir Onos Jankauskų skyrybų byla, 1908 m., ten pat, f. 669, ap. 4, b. 4166, l. 1.
- ⁵⁶ Juozas O. Širvydas (1875—1935): *Biogr. bruožai*, p. 15—16.
- ⁵⁷ Vaikai, pavainikiai, moterystė, *Gimtasai kraštas*, K., 1934, nr. 6, p. 289.
- ⁵⁸ Lazdynų Pelėda, Vienas iš daugumo, *Varpas*, 1900, nr. 11, p. 124.
- ⁵⁹ A. Vienuolis, *Iš mano atsiminimų*, V., 1954, p. 56.
- ⁶⁰ Pavainikių tėvų baudimas, *Gimtasai kraštas*, 1936, nr. 2—4, p. 507.
- ⁶¹ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, d. 1, Tübingenas, 1947, p. 32—33.
- ⁶² Zarasų aps. Vidiškių parapijos kun. P. Landsbergio pranešimas vysk. M.L. Paliulioniui, 1885 m., *LVLA*, f. 1671, ap. 4, b. 269, l. 604—605.
- ⁶³ L. Tulaba, *Nuo Dusios iki Tiberio: Atsiminimai*, t. 1, Chicago, 1993, p. 5.
- ⁶⁴ M. Krupavičius, *Atsiminimai*, Chicago, 1972, p. 9; R. Mizara, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 7—8.
- ⁶⁵ M. Krupavičius, *Atsiminimai*, p. 9.
- ⁶⁶ Onos Šliūpienės laiškas sūnui Jonui Šliūpui, 1897 m., *NBRS*, f. 1—25, l. 2.
- ⁶⁷ A. Povylius, *Atsiminimai: XIX a. pab.—XX a. pr.*, *NBRS*, f. 25—212, 1937 m., l. 19.
- ⁶⁸ K. Jokantas, Iš mano gyvenimo užrašų: dienoraštis, 1905—1910 m., *MABRS*, f. 12—1665, l. 2.
- ⁶⁹ S. Kairys, *Lietuva budo: vaiko ir jaunatvės atsiminimai*, New York, 1975, p. 29.
- ⁷⁰ Bajoro I. Beinoriaus prašymas Telšių parapijos klebonui dėl tėvo mirties metrikų, 1879 m., *LVLA*, f. 696, ap. 2, b. 884, l. 29.
- ⁷¹ Bajorės L. Martišauskienės prašymas Telšių parapijos klebonui dėl vyro mirties metrikų, 1879 m., ten pat, l. 77.
- ⁷² К. Гукровский, Поездка по Поневежскому уезду..., с. 350.
- ⁷³ Kauno parapijos klebono prašymas vysk. M. Valančiui, 1869 m., *LVLA*, f. 1671, ap. 4, b. 263, l. 355.
- ⁷⁴ J. Macijauskas, *Saulė leidžias, saulė teka*, V., 1961, p. 6.
- ⁷⁵ Valstiečių Antano ir Onos ??/ skyrybų byla, 1908 m., *LVLA*, f. 669, ap. 4, b. 4169, l. 1.
- ⁷⁶ А. Вишняускайте, Семейный быт..., с. 15.

Gauta 1996 m. kovo mėn.

Summary

DALIA LEINARTAITĖ

AN OUTLINE OF TRADITIONAL LITHUANIAN FAMILY: SECOND HALF OF 19th-BEGINNING OF 20th CENT.

The article is devoted to the influence of agrarian relations on the interrelations among the members of traditional Lithuanian family in the second half of 19th—beginning of 20th century. A social-cultural analysis of family relations made it possible to reveal the traditional motive of marriage, notion of love and happiness in the traditional family, the point of view on bachelorhood.

In the tradition family marriage was not predetermined by individual decisions. In absolute majority of cases it was predetermined by a division of farmstead among family members. Differently from modern society of 20th century in the traditional Lithuanian family the notion of erotic love and family happiness strictly varied. Single people were also not tolerated in the traditional family.

Trumpai apie autoreę

Dalia Leinartaitė-Marcinkevičienė (g. 1958 m.), humanitarinių mokslų daktarė (1996 m.), yra Lietuvos istorijos instituto XIX amžiaus istorijos skyriaus moksl. bendradarbė (nuo 1996 m.). Mokslinių tyrimų kryptis — lietuvių šeima XIX amžiuje.